

Ebûrrızâ Tekkesi, Kasımpaşa vadisin-den Kurtuluş'a (eski adıyla Tatavla) doğ-ru yükselen bağlar, bostanlar ve çiçek bahçeleriyle kaplı yamaçlarda kurulmuş-tu. Konumu açısından Rum mahallesi Tatavla ile müslümanların yaşadığı Ka-sımpaşa'nın sınır taşlarından birini oluş-turmaktaydı; nitekim Ebûrrızâ Dergâhı sokağının eski adının Haghia Kyriaki ol-duğu tesbit edilmiştir. Eylül 1925 tarih-li ve 15 numaralı Pervititch sigorta paftasında Ebûrrızâ Tekkesi'nin yerleşim düzeniyle tekkeyi oluşturan yapılar gö-rülebilmektedir. Arsanın doğu sınırında, Ebûrrızâ Dergâhı sokağı üzerinde bulu-nan birbirine bitişik iki ve üç katlı iki bi-nanın tevhidhâne ve harem bölümlerini barındırdığı, bunların kuzeybatı köşesinde yer alan tek katlı kanadın da selâm-lık veya mutfak olduğu tahmin edilebi-lir. Sokak üzerindeki cümle kapısı ya-nında ufak boyutlu türbe yer almakta, arsanın kuzey sınırını teşkil eden Ebûr-rızâ Dergâhı çıkmazı üzerinde de derviş odaları olduğu anlaşılan dört birim sıra-lanmaktadır. Bu ahşap yapıların tama-mı bugün ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âsitâne Tekkeleri, s. 7; *Mecmûa-i Cevâmî*, II, 20-21, nr. 43; Bandirmalizâde, *Mecmûa-i Te-kâyâ*, İstanbul 1307, s. 7; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 536; 1328 *Senesi İstanbul Belediyesi İhsâiyat Mecmuası*, İstanbul 1329 r., s. 22; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Te-kâyâ* (Tayşî), s. 79; Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *VD*, XIII (1981), s. 583-590; Hakkı Göktürk, "Ebûrrızâ Dergâhı", *İst.A*, IX, 4862; a.mlf., "Ebûrrızâ Der-gâhı Çıkmazı", a.e., IX, 4862; a.mlf., "Ebûrrızâ Dergâhı Sokağı", a.e., IX, 4862.

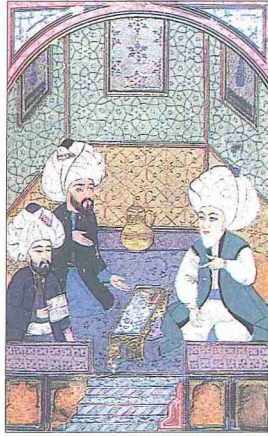
M. BAHA TANMAN

EBÜSSUÛD EFENDİ

(ö. 982/1574)

Osmanlı şeyhülislâmı,
hukukçu ve müfessir.

"Müftülenâm, şeyhülislâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, mu-allim-i sâni, allâme-i küll, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni" unvanlarıyla anılır. Ebüssuûd kelimesi onun adı gibi görün-mekteyse de tefsirinin mukaddimesin-de kendisinden Ebüssuûd Muhammed şeklinde bahsettiği dikkate alınırsa asıl adının Muhammed, Ebüssuûd'un da bir künye veya lakap olduğu anlaşılır. Bu künyeyi niçin aldığı konusunda kaynak-larda yeterli bilgi yoktur. Ebüssuûd Efen-

Şâhîk Çelebi
tezkiresinde
Ebüssuûd
Efendi'yi
tasvir eden
bir minyatür
(Millet Ktp.,
Ali Emîrî,
nr. 772,
vr. 159^a'dan
detay)

di, yaygın görüşe göre 17 Safer 896'da (30 Aralık 1490) İstanbul yakınlarındaki Meteris (Metris-Müderis) köyünde dün-yaya geldi. Ailesi o zaman Amasya'ya, bugün Çorum'a bağlı bulunan İskilip'ten olup babası Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî İskilip'e bağlı İmâd (Direklibel) kö-yünde doğmuştur. İskilip nisbesinden hareketle onun da İskilip'te doğduğu ile-ri sürülmüşse de bu ihtimal zayıftır. Fâ-tih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Ba-yezid'in Amasya sancak beyliği sırasın-da sevgisini ve dostluğunu kazanan Şeyh Muhyiddin, Bayezid'in padişah olmasın-dan kısa bir süre sonra İstanbul'a davet edilmiş ve Sultanselim civarında kendisi için bir tekke inşa ettirilmiştir (bu tekke daha sonra Sivâsî Tekkesi diye tanınmış-tır). Ebüssuûd, II. Bayezid'in tahta çık-masından yaklaşık dokuz yıl sonra dün-yaya geldiğine göre İstanbul'da doğmuş olması daha muhtemel görünmektedir. Ebüssuûd'un babası Şeyh Yavsî veya Sul-tan II. Bayezid'e yakınlığı dolayısıyla "hün-kâr şeyhi" diye de bilinir. Annesi Sultan Hatun, Ayderûsî ve Mecdî Efendi'nin kay-dettiğine göre Ali Kuşçu'nun kardeşi-nin, Atâî ve Âlî'nin belirttiğine göre ise bizzat Ali Kuşçu'nun kızıdır. Dedesi Mus-tafa el-İmâd da (İmâdî) Ali Kuşçu'nun kardeşidir. Mustafa el-İmâd bazı kay-naklarda Ebüssuûd Efendi'nin babası olarak gösterilmektedir (meselâ bk. *Sicill-i Osmânî*, I, 169; Ayderûsî, s. 215) bu doğru değildir. Bazı şarkiyatçılar İmâd'ı Âmid ile karıştırıp Ebüssuûd Efen-di'nin Diyarbakırlı olduğunu ileri sürmüş-leldir. Âlî Mustafa Efendi ve Peçuyul İb-râhîm'in İmâd'ı İmâdiye ile karıştırarak Ebüssuûd Efendi'yi Kürt asıllı gösterme-leri de yanlıştır. Zira Ebüssuûd Efendi'nin ailesinin şimdi Irak topraklarında kal-mış bulunan İmâdiyeli değil İskilip'e bağ-lı İmâdli olduğu, çağdaşı bazı kaynaklar

da dahil olmak üzere (meselâ bk. Hısım Ali, s. 440 vd.) hemen bütün kaynaklar-ca belirtilmektedir. Öte yandan bazı araş-tırmacılar, dedesinin İmâd lakabının İmâ-düddin'in kısaltılmış şekli olduğunu ile-ri sürmüşlerse de ailesinin aslen İmâdli olduğu göz önüne alındığında bu yoru-mun isabetli olmadığı görülür.

Ebüssuûd Efendi ilk tahsilini babası-nın yanında yaptı. Ondan Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin kelâma dair *Hâşiyetü't-Tecrid* ve *Şerhu'l-Mevâkıf*, belâgata da-ir *Hâşiye 'ale'l-Mu'tavvel* adlı eserle-riyle çeşitli tefsir kitaplarını okudu. Daha sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efen-di, Mevlânâ Seydî-i Karamânî ve bazı kay-nakların verdiği bilgilere göre İbn Kemal'-den ders aldı. Hocası Mevlânâ Seydî-i Karamânî'nin kızı Zeyneb Hanım'la ev-lenen Ebüssuûd Efendi ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde 922'de (1516) Çankırı Medresesi'ne, buraya gitmek-te tereddüt göstermesi üzerine de İne-göl İshak Paşa Medresesi'ne tayin edil-di. 926'da (1520) buradaki görev süresi sona erince ertesi yıl Dâvud Paşa Med-resesi'nde, bir yıl sonra da Mahmud Pa-şa Medresesi'nde görevlendirildi. 931 (1525) yılında Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin edildi. Bir yıl sonra Bursa Sultâniye pâ-yesine lâayık görülen Ebüssuûd Efendi 934'te (1528) Medâris-i Semâniyye'den Müftü Medresesi'ne müderris oldu. Beş yıl bu vazifede kaldıktan sonra önce Bur-sa, 940 Rebîülâhîrinde de (Kasım 1533) İstanbul kadılığına getirildi. Korfu sefe-ri sırasında Rumeli Kazaskeri Muhyid-din Efendi ve Anadolu Kazaskeri Kadri Efendi'nin Maktul İbrâhîm Paşa konu-sunu açmalarından hoşnut olmayan Ka-nûnî Sultan Süleyman'ın her iki kazas-keri de azletmesi üzerine Rebîülevvel 944'te (Ağustos 1537) Rumeli kazasker-liğine tayin edildi ve hemen sefere ka-tıldı. Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde padişahın yanında yer al-dı. Budin'in fethinden sonra şehirde ilk cuma namazı onun tarafından kıldırıldı. Sekiz yıl Rumeli kazaskeri olarak görev yapan Ebüssuûd Efendi Şâban 952'de (Ekim 1545) Fenârizâde Muhyiddin Efen-di'nin yerine şeyhülislâm oldu.

Ebüssuûd Efendi kazaskerliği ve şey-hülislâmlığı sırasında özellikle ilmî rüt-be, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturmaya çalıştı. Onun Ru-meli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usulü yoktu. Bu durum bir-

takım şikâyetlere yol açınca Kanûnî'nin emriyle meselenin halli için görevlendirildi. Ebüssuûd Efendi önce her pâyede âlimlerin ne kadar mülâzım vereceklerini tesbit etti, daha sonra da yedi yılda bir mülâzemet usulünü kanunlaştırdı. Medreselerden mezun olan dânişmendlerin kazaskerlerin meclisindeki "matlab" veya "rûznâme" denilen deftere kaydolarak sıra beklemeleri şartını getiren bu usul bazan ihlâl edilmişse de uzun yıllar düzenli şekilde uygulanmıştır.

Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâm olması bu kurumu diğer ilmi müesseselerin üstüne çıkarmıştır. Ondan önce şeyhülislâm maaşı günlük 200 akçe iken *İrşâdü'l-ʿaqlî's-selîm* adlı tefsirinin bir bölümünü Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim etmesi üzerine Bayezid müderrisliğiyle beraber 300 akçe zam yapılarak maaşı günlük 500 akçeye çıkarıldı. Tefsirini tamamlayınca maaşı 100 akçe daha artırılarak şeyhülislâm yevmisi 600 akçe oldu. Böylece şeyhülislâmlık hem maddeten hem de mânen kazaskerliğin üstüne çıkarıldı. Ayrıca yüksek seviyedeki müderrislerle mevleviyet kadılarını tayin etme yetkisi şeyhülislâmlara verildi. Şeyhülislâmlığın önemi artınca kazasker, mevleviyet kadıları veya müderrislerden uygun görülen birinin bu makama gelebilmesi için önce Rumeli kazaskeri olması şartı kondu. İlmiye teşkilâtına çeki düzen veren *İlmiye Kanunnâmesi* de muhtemelen Ebüssuûd Efendi tarafından hazırlanmıştır (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 661-666).

Öte yandan ilmiye mesleğindeki ilk bozulmalar da Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde görülmeye başlandı. İstanbul, Edirne ve Bursa'da kadı olanların oğullarının 30 akçeli miftah mü-

derrisliklerine tayinleri ilk defa onun zamanında yapıldı. Torunu ve Mehmed Çelebi'nin oğlu Abdülkerim Efendi, mülâzım olduktan sonra dedesine hürmeten hariç müderrisliğiyle Mahmud Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Bu tayin daha sonra bu alandaki olumsuz gelişmelere uygun bir ortam hazırladı.

Yirmi sekiz yıl on bir ay şeyhülislâmlık yapan ve bu arada bazı siyasî olaylarda ağırlığını hissettiren, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla destekleyen Ebüssuûd Efendi 5 Cemâziyelevvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinde vefat etti. Cenaze namazı Fâtih Camii'nde Kâdî Beyzâvî tefsirine hâşiye yazan Muhaşşî Sinan Efendi tarafından kılınıp Eyüp Camii civarında kendisinin inşa ettirdiği sıbyan mektebinin hazîresine defnedildi. Haremeyn'de de gıyabında cenaze namazı kılınan Ebüssuûd Efendi için birçok merisiye yazılmış, ölümüne tarihler düşürülmüştür.

Ahmed, Mehmed, Mustafa adlarında üç oğlu ile Hatice, Rahime ve Kerime adlarında üç kızı olan Ebüssuûd Efendi'nin oğullarından Ahmed Efendi Şehzâde Medresesi'nde müderris iken 970 (1562-63) yılında yirmi altı yaşında vefat etmiş ve daha sonra babasının gömüldüğü hazîreye defnedilmiştir. Diğer oğullarından Mehmed Çelebi Halep kadılığına kadar yükselmiş, Mustafa Çelebi de Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Mahmud Çelebi adlı bir oğlundan daha bahsedilmekteyse de hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ebüssuûd Efendi, kız kardeşinin oğlu olan Şeyhülislâm Müeyyездâde Abdülkadir Şeyhî Efendi ile Şeyhülislâm Mâuluzâde Mehmed Efendi'nin kayınpederidir. Bazı kaynaklarda Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi'nin de Ebüssuûd Efendi'nin damatları arasında bulunduğu belirtilmektedir (Atâî, II, 186, 275; Suûd, s. 946).

Ebüssuûd Efendi'nin soyu en küçük oğlu Mustafa Çelebi ile devam etmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar on batın halinde gelen bu aile Hoca Sâdeddin, Karaçelebizâde Abdülaziz, Babaî ve Bosnalı İsâ efendilerle akrabalık bağı kurmuştur. Hatta Ebüssuûd'un torunlarına son bağdan dolayı İsâzâdeler de denmiştir. Ailenin en son halkalarından biri de onuncu batından torunu ve hattat Vahdetî Efendi'nin eşi Ayşe Sıddıka Hanım'dır. Bu konuda en önemli kaynaklardan biri, onun torunlarından olan Nûri Bey'in

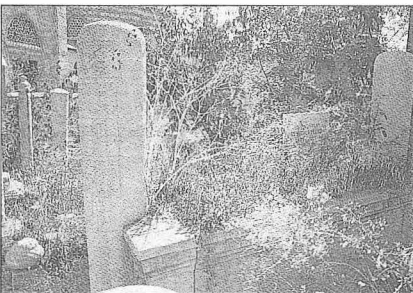
elindeki 973 (1565) ve 977 (1569) tarihlerini taşıyan Ebüssuûd'a ait iki ayrı Arapça vakfiyedir (İA, IV, 97-98).

Ebüssuûd Efendi birçok hayır eseri yaptırmıştır. Eyüp Sultan'daki zâviye, sıbyan mektebi ve sebilden oluşan külliyesinde kendi mezarının da yer aldığı aile hazîresi bulunmaktadır. İstanbul'da Macuncu Odabaşı mahallesinde kendi adıyla anılan bir çeşme ve hamamla İskilip'te babasının türbesi yanında cami, imaret ve mektep inşa ettiren Ebüssuûd Efendi'nin bu külliye ile ilgili 977 tarihli Arapça vakfiyesi İstanbul Evkaf İdaresi'nde kayıtlıdır. Ebüssuûd Efendi ayrıca Kırım'ın Kefe şehrinde bir cami, İnebah'tı'da bir mescidle Şehremini Ereğli mahallesinde bir sıbyan mektebi inşa ettirmiştir (Vâmîk Şükrü, IV, 392; VII, 382).

Şahsiyeti. Ebüssuûd Efendi kaynaklarda uzun boylu, ince yapılı, uzun sakallı, güleç yüzlü, vakur, faziletli bir kişi olarak tanıtılır ve etrafındakilere oldukça yumuşak davrandığı halde heybetinden meclisinde kimsenin ağzını açamadığı, sözlerinin hürmetle dinlenildiği, müderrisliği sırasında bayram tatilleri dışında dersini asla ihmal etmediği, müftülüğü zamanında her gün yüzlerce fetva vermesiyle meşhur olduğu nakledilir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisine büyük bir saygı duyduğu ve Süleymaniye Camii'nin temelini teberrüken ona attırdığı bilinmektedir. Padişahın Sigetvar seferinde iken yolda yazdığı ve hasta olan Ebüssuûd'un hatırını sorduğu mektubuna, "Halde haldaşım, sinde sindaşım, âhiret karındaşım, tarîk-i hakda yoldaşım Molla Ebüssuûd Efendi Hazretleri" diye başlaması ve "bende-i hudâ Süleyman Hân-ı bî-riyâ" diye bitirmesi onun padişah nezdindeki itibarını göstermektedir. Kanûnî'nin oğlu II. Selim de Ebüssuûd'a gereken saygıyı göstermiş, hatta Hurûfluk'le suçlanan çok sevdiği musâhibi Celâl Çelebi'yi onun isteği üzerine saraydan uzaklaştırmıştır. İlim ve fazilet bakımından devrinin en önemli şahsiyetlerinden biri olduğu halde siyasî işlere pek müdahale etmeyen Ebüssuûd Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman ile münasebetlerinde yeri gelince nüktedan, yeri gelince de izzetli davranmasını bilmiştir. Meselâ Ayasofya vakıfları kiracılarının, kira bedellerini ecr-i misle yükseltmekten kaçınarak vakıf dükkânlarının mevcut gelirlerinin giderlere fazlasıyla yettiğini, bu sebeple kira bedelle-

Ebüssuûd Efendi'nin mezarı - Eyüp / İstanbul

rinin ecr-i misle yükseltilmesine ihtiyaç bulunmadığını padişaha arz etmeleri ve padişahın da gerekli meşverette bulunarak kiracıların istekleri doğrultusunda ferman vermesi üzerine Ebüssuûd Efendi'nin, "Olmaz! Emr-i sultânî ile, nâ-meşrû olan nesne meşrû olmaz; haram olan nesne helâl olmak yokdur" (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, vr. 48^a-49^b) demesi ilminin yüceliğini koruduğunun en önemli delillerinden biridir. Öte yandan Nâmîk Kemal *Evrâk-ı Perîşân*'da onu padişahın huzurunda hoşâ gidecek şeyler söyleyen bir "müdâhin" olarak vasıflandırır. Bazı tarihçiler, haklı bir sebeple gücendiği Arabzâde Muhyiddin Efendi'yi bütün ricalara rağmen Bursa'ya sürgün eden Ebüssuûd'u makamını korumakta haris ve sert olmakla itham etmişler ve İbn Kemal'deki zarafetin kendisinde bulunmadığını ileri sürmüşlerdir (Peçuyul İbrâhim, I, 55).

Ebüssuûd Efendi Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde şeyhülislâmlık, kazaskerlik yapan ve diğer ilmî mevkilerde bulunan birçok âlimin hocası olmuştur. Şeyhülislâm Mâlulzâde Seyyid Mehmed, Abdülkadir Seyhî, Hoca Sâdeddin, Bostanzâde Mehmed ve Sun'ullah efendilerle Bostanzâde Mustafa, Cenâbî Mustafa Efendi, Şair Bâkî, Hâce-i Sultânî Atâullah, tezkireci Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi, Ebülmeyâmin Mustafa Efendi ve Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi gibi âlimler bunlar arasında sayılabilir.

Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ına şerh yazan irfan sahibi bir Bayramî şeyhinin oğlu olan Ebüssuûd Efendi babasının yoluna ilgi duymadığı gibi tasavvufia bilgi seviyesinde dahi meşgul olmamış, kelâm ve felsefe konuları da yeterince alâkasını çekmemiştir. Onun tasavvufa bakışı klasik bir zâhir ulemâsından farksızdır. Tekkelerde Yunus Emre'nin şiirlerinin okunmasını "küfr-i sarîh" görecektik kadar katı bir tutum içinde olması, sûfilerin devranını "kâfirlerin horoz tepmesi" olarak nitelendirmesi ve onları kâfirlere benzetmekle itham etmesi, devranı ibadet olarak gören sûfilerin mürted olduğunu beyan eden fetvası (bk. Düzdağ, s. 85-87), Ebüssuûd'un tasavvuf ve mutasavvıflar hakkındaki düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan Âlî'nin onu tasavvufa intisap etmediği için eleştirmesi haksız bir davranıştır. Evliya Çelebi'nin, Ebüssuûd'un başlangıçta sûfilerin aleyhinde iken Kanûnî'nin huzurunda Şeyh İbrâhim Gülşenî

tarafından irşad edildiği ve sûfiler aleyhindeki görüşlerini değiştirdiği yolundaki rivayeti doğru değildir. Çünkü İbrâhim Gülşenî'nin ölüm tarihi (940/1534), Ebüssuûd'un haklarında şeriatı aykırı görüşlere sahip oldukları iddiasıyla idam fetvası verdiği üç şeyh, İsmâil Ma'sûkî (ö. 945/1538), Muhyiddin Karamânî (ö. 957/1550) ve Hamza Bâlî'nin (ö. 969/1561-62) vefat tarihlerinden öncedir.

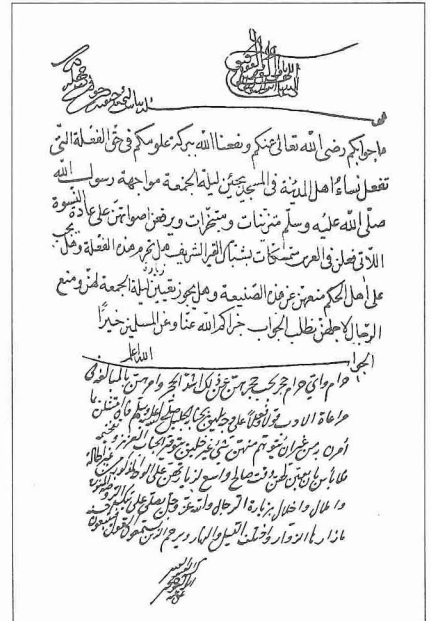
Ebüssuûd Efendi devrin geleneğine uyarak Türkçe ve Arapça bazı şiirler kaleme almışsa da onda bir sanat kabiliyeti olduğunu söylemek oldukça güçtür. Arapça şiirlerinin en tanınmış, Ebû'l-Alâ el-Maarri'ye muâraza niyetiyle kaleme aldığı *el-Şaşıdetü'l-mîmiyye*'dir. Kendisine sorulan sorulara aynı dil ve üslupla cevap vermesi, ayrıca tefsiri ve Arapça fetvaları onun bu dile hâkimiyetini göstermektedir. Oğullarından biri ve Kanûnî için kaleme aldığı iki Türkçe mersiye ile genelğinde yazdığı bir manzumen, şiire pek kabiliyeti olmasa da bazı hissi parçalar yazdığı anlaşılmaktadır. Türkçe nesirde zamanın en ağır üslubundan en sade ifadesine kadar çeşitli üsluplar kullanan Ebüssuûd Efendi'nin Kara Ahmed Paşa'ya sadâret tebriki için yazdığı mektubun üslubu eski inşâ hünerlerine örnek olabilecek kadar ağıdalı, oğlu Ahmed Efendi'ye yazdığı tezkiresiyle *Duânâme*'sinin dili ise oldukça sadedir.

Hukuk Alanındaki Hizmetleri. İlmiye ve devlet teşkilâtında altmış yıl kadar görev yapan Ebüssuûd Efendi'nin en önemli hizmetleri hukuk alanında yaptığı çalışmalardır. Ebüssuûd, hem şer'î hukukun gölgesinde örfî hukukun ve kanunlaştırmanın gelişmesine imkân hazırlaması, hem de İslâm hukukunun klasik devrine ait görüşleri yorumlayarak dönemin problemlerine çözüm getirmesi özelliğiyle İslâm ve Osmanlı hukuku alanındaki önemli hizmetler yapmıştır. Bugün elde bulunan fetva koleksiyonları ve risâleleri, onun doktriner ve geleneksel bir hukuktan ziyade pratik değeri olan ve değişen şartlara göre farklı çözümler üretebilen bir hukuk anlayışına sahip olduğunu göstermekte ve bu ona diğer Osmanlı şeyhülislâmları arasında farklı bir yer kazandırmaktadır. Uzun yıllar ilmiye ve devlet teşkilâtında görev yapan, medresede okutulan klasik fıkıh literatürünün yanı sıra içtimai şartları, devletin yapısını ve işleyişini ve günlük problemleri de yakından tanıma imkânı bulan Ebüssuûd Efendi, karşılaşılan prob-

lemleri Hanefî mezhebi içindeki farklı görüş ve yorumlar arasında tercih ve tahrirler yaparak çözmeye çalışmıştır. Bu yönüyle onun, Hanefî hukukçularının yaptığı müctehidler tasnifi içinde (bk. Leknevî, s. 81) "ashâbü't-tahrîc" ve "ashâbü't-tercih", hatta biraz zorlama ile "me-selede müctehid" grubu içinde yer aldığı söylenebilir. Gerek devletin örfî hukuk olarak anılan alandaki tasarruflarının şer'î hukukla ilgi ve dengesinin kurulmasında, kanunnâmelerin hazırlanmasında, gerekse şer'î mahkemelerin çalışma ve yazışma esaslarının düzene konulmasında da önemli hizmetleri olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hukukî ıslahat ve düzenlemelerinde Ebüssuûd Efendi'nin büyük payı vardır.

Osmanlı toplumunda kanun önünde eşitliğin, hukukun tatbikinde birlik ve düzenin sağlanabilmesi amacıyla uygulanan resmî mezhep politikası Ebüssuûd Efendi döneminde daha titizlikle takip edilmiş, yargılamada ve fetvalarda Hanefî mezhebinin esas alınma ilkesi kadı ve müftülerin beratlarında açıkça ifade edilmeye başlanmıştır. Ebüssuûd Efendi'nin, kadıların Hanefî mezhebi içindeki yerleşik ve sahih görüşle amel etmesi gerektiği, çok zayıf görüşle amel etmeleri halinde hükmünün geçerli olmayacağı yönündeki fetvası (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 50) veya Şâfiî-

Ebüssuûd Efendi'nin bir fetvası (*İlmiyye Salmâmesi*, s. 282)

ler'in kendilerine Şâfiî fıkhnın uygulanması yönündeki özel ve ferdî taleplerini ve kadıların da bu yönde hüküm vermelerini doğru bulmaması veya Şâfiî kavliyle amel etmenin yasaklandığını belirtmesi (a.g.e., IV, 40), ülkede kazâî birliği ve kanun önünde eşitliği sağlama gayesine yöneliktir. Çünkü özellikle aile hukuku alanında diğer fıkıh mezheplerinin farklı hükümlerinden faydalanabilmek için mahkemede ileri sürülen böyle bir gerekçenin kabul edilmesinin ve uygulanacak hukuku belirlemenin fertlere bırakılmasının ülkedeki hukukî istikrarı ciddi ölçüde ihlâl etmesi mümkündü.

Ebüssuûd Efendi'nin yargılamada ve fetvada Hanefî mezhebinin yerleşik görüşlerinin esas alınması hususunda titizlik göstermesi, mutaassıp bir Hanefî olmasına değil yukarıda zikredilen amaç ve gerekçelere dayandığından, sosyal şart ve ihtiyaçlar değiştiğinde mezhepte yerleşik görüşlerden vazgeçip sistem içinde farklı çözüm arayışlarına gittiği de görülür. Nitekim Hanefî mezhebindeki, bülûğa eren kızların velilerinin izin veya icâzetini almadan evlenebilecekleri şeklindeki hâkim görüşten Ebüssuûd döneminde vazgeçilmiş, İmam Muhammed'in bu konudaki tercihi benimsenerek kızların ancak velilerinin izniyle evlenebilecekleri görüşü kabul edilmiş, kadıların velinin iznini almadan nikâh kıymaları veya buna izin vermeleri yasaklanmıştır (a.g.e., IV, 38-39). Ebüssuûd Efendi'nin, nikâhların ancak kadıların izin ve bilgileri dahilinde kıyılması konusunda titizlik göstermesi, kadıların izni olmadan evlenen kimselerin ileride ortaya çıkabilecek bu nikâhla ilgili ihtilâf ve taleplerinin mahkemece dinlenmeyeceğini beyan etmesi, akıl hastalığının tefrik sebebi olmasına imkân tanınması (a.g.e., IV, 39), kahve içmenin cevazına, ibret gözüyle seyretmek şartı ile gölge (karagöz) oyununun meşrû olduğuna fetva vermesi ve birçok konuda Hanefî mezhebi içindeki farklı görüşlerden faydalanmaya imkân tanınması, onun fikhî hüküm ve fetvalarda sosyal şart ve ihtiyaçları göz önünde bulundurduğu, müctehidlere ait görüşler arasında tercih yaptığı, klasik literatürde yerleşik kuralları yorumlayarak yeni meselelere uygulamakla birlikte hukukta sistem ve istikrarı da bozmamaya özen gösterdiği şeklinde açıklanabilir.

Ebüssuûd Efendi'nin, İslâm hukukunun açık hüküm ve ilkelerine aykırı uy-

gulamalara karşı çıktığı, meselâ müstemenlerin (İslâm ülkesinde geçici süreyle bulunmasına izin verilmiş gayri müslimler) şahitliği konusunda padişahın vermiş olduğu bir müsaadeye, "Nâ-meşrû olan nesneye emr-i sultânî olmaz" diyerek itiraz ettiği de bilinmekle birlikte şer'î hukuka aykırı olmadığı sürece devletin ve toplumun ihtiyaçları gereği yapılan idarî tasarrufları desteklemesi, hatta zaman zaman zaman İslâm hukuk doktrini içindeki farklı görüş ve temayüllerden insanların ihtiyacına en uygun olanını tercih etmesi, onun hukuk alanında yeteri ölçüde uzlaşmacı ve yumuşak bir tavır sergilediğini gösterir. Ebüssuûd Efendi'nin, menkul malların ve para vakfının cevazı ve vakıf paraların "muâmele-i şer'iyye" usulü ile işletilmesi konusundaki yaklaşımı, hem onun bu yönünü hem de fikhî meselelerdeki ictihad ve tercih gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir (bk. MUAMELE).

Anadolu Kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Ebüssuûd'un para vakfına cevaz veren fetvasına karşı çıkmış ve 945 (1538) yılında padişaha da tesir ederek para vakfını yasaklayan fetvasını "hüküm-i şerif" haline getirmişti. Ayrıca daha evvel bu tür vakıfların câiz olduğunu söyleyen Ebüssuûd'u da şiddetli bir şekilde tenkit etmişti (*Ebüssuûd Efendi'nin Fetvası ve Çivizâde'nin Reddiyesi*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 158^a-161^b). Ebüssuûd Efendi de *Risâle fi vakfi'l-menkûl ve'n-nukûd* adlı meşhur risâlesinde menkul malların vakfının İmam Şâfiî tarafından hiçbir kayda bağlı olmaksızın, Ebû Yûsuf tarafından hakkında nas vârit olmak şartıyla, İmam Muhammed tarafından ise hukukî örf ve teamüllerin kabul etmesi şartıyla câiz görüldüğünü, İmam Züfer'in de para vakıflarını kayıtsız şartsız câiz gördüğünü naklettikten sonra para vakıflarında İmam Muhammed'in görüşünü takip etmenin en isabetli yol olduğunu, zira bu hukukçunun ictihadında belli bir taşınırı kastetmediğini, teamül olduğu takdirde para vakfının da bu gruba girebileceğini, kendi zamanında da böyle bir teamülün oluştuğunu ve dolayısıyla böyle bir vakfın câiz bulunduğunu, öte yandan bu tür vakıflarda mislin bekâsının vakfedilen malın ayınının bekâsı hükmünde sayılabileceğini, bu sebeple ikraz edilen paraların aynıının değil mislinin vakfa geri dönmesinin bir mahzur teşkil etmeyeceğini söy-

leyerek kendi fetvasını savundu. Ebüsuûd Efendi'nin bu görüşlerine İmam Birgivî de karşı çıkmış ve 979 (1572) yılında *es-Seyfû's-şârim fi 'ademi cevâzi vakfi'l-menkûl ve'd-derâhim* adlı risâlesini kaleme almıştır. Ancak uygulama Ebüssuûd'un fetvası istikametinde gelişmiş ve daha sonra bu yönde bir hüküm de çıkararak onun fetvası kanun haline gelmiştir. Ebüssuûd Efendi'nin fikhî meselelerde devrin şart ve ihtiyaçlarına göre ictihad, yorum ve tercih yapabilme gücü onun vakıfların istibdâli, vakıflarda icâreteyn usulünün cevazı, devlet vakıfları demek olan irsâdî vakıfların meşruiyeti, vakıf kiracılarının gedik (sükna) haklarının tanınması yönündeki fetvalarında da görülür (bk. VAKIF).

Ebüssuûd Efendi Osmanlı arazi hukukundaki hizmetleriyle de dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde ziraat topraklarının büyük bir bölümü çıplak mülkiyeti (rakabe) devlete ait, tasarruf hakkı ise şahıslara devredilmiş bulunan mîrî araziden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde toprakların başlangıçtan itibaren var olan bu hukukî statüsünün şer'î hukukun mülkiyet, miras, öşür ve haraçla ilgili klasik esaslarına uygun olup olmadığı yönünde ortaya çıkan tereddütler, Ebüssuûd Efendi'nin çabaları ve bu konuda getirdiği birtakım şer'î açıklamalarla bir hayli açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre Osmanlılar tarafından fethedilen ülkelerin kasaba ve köylerinde ev, dükkân, bağ ve bahçeler buradaki sakinlerin mülkleri olup bunlarda diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Ziraat toprakları ise yine eski sahiplerine bırakılmakla birlikte bunların çıplak mülkiyeti devlete verilmiş, yalnız tasarruf hakkı sakinlere devredilmiştir. Devlete ait toprakların bir nevi kiracıları veya mutasarrıf kabul edilen çiftçilerin çeşitli isimler altında ödedikleri vergiler de klasik doktrindeki haraç vergisinin değişik şekillerinden ibarettir (bk. HARAÇ). Mutasarrıf öldüğünde sahip olduğu tasarruf hakkı bedelsiz olarak erkek çocuğuna geçer.

Ebüssuûd Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nde mîrî arazi ve timar sisteminin temelini, Hanefiler dışındaki hukukçuların savaş yoluyla fethedilen araziler hakkında ortaya koydukları "müslümanlara vakıf", yani rakabesi devlete ve tasarruf hakkı da bazı malî mükellefiyetler karşılığında reâyâyâ devredilen arazi görü-

şü teşkil etmiştir. Selçuklular zamanından beri "arâzî-i memleket, arâzî-i sultân, arâzî-i havz" adlarıyla mevcut olan bu nizam Osmanlı Devleti'nde mîrî arazi adıyla var olmuş ve kuruluştan itibaren malî ve askerî hayatın temelini teşkil etmiştir. Ancak Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle Ebüssuûd'un bu hukukî esasları sistemleştirmesi ve "fetvâ-yı şerîfe" haline getirmesi, daha sonraki dönemlerde bütün hukukî düzenlemelerde bu fetvaların esas alınması mîrî arazi rejiminin mimarı olarak onu ön plana çıkarmıştır. Gerçekten Kanûnî'nin son dönemlerinde hazırlanan ve resmî bir müdevvenat olduğu kuvvetle muhtemel bulunan bir kanun mecmuasının başında ve araziyle ilgili diğer kanun mecmualarında Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları daima yer almıştır (Barkan, s. XL-XLI). Aynı şey, Ebüssuûd Efendi'nin kazasker olarak ve il yazarlığı sıfatıyla tahrir ettiği Budin sancağı tahrir defteri başındaki kanunnâme ve II. Selim devrinde tahriri yapılan Selânik, Manastır ve Üsküp sancakları defterlerinin başında yer alan fet-

va tarzındaki kanunnâme için de söz konusudur.

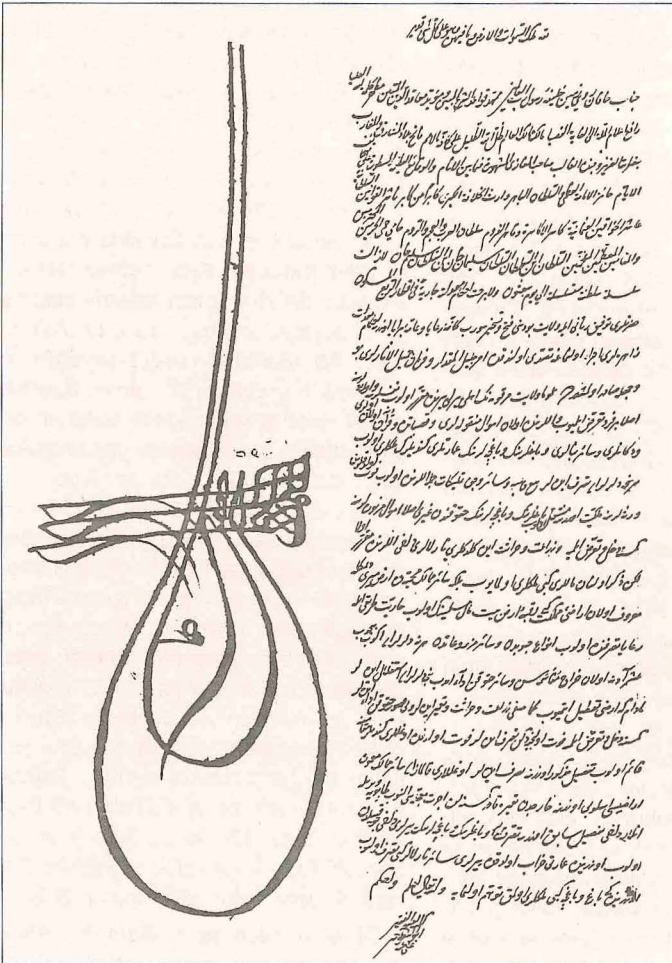
Kanûnî devrine ait olduğu ileri sürülen ve "kânûn-i cedîd" adıyla bilinen kanunnâme aslında sonraki dönemlerin ürünüdür. Zira kanunnâme nüshalarının büyük bir kısmı 1084 (1673) tarihli bir fermanla bitmektedir. Ayrıca içinde Kanûnî'den yıllarca sonra yaşamış olan Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi gibi şeyhülislâmlara, Hamza Paşa gibi nişancılara ait fetva ve kanun hükümleri de vardır. Kanunnâmeye Kanûnî döneminin ürünü gibi bakılmasının sebebi, temelini teşkil eden mukaddime kısmının Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarından oluşmasıdır. Gerçekten bu mukaddime de yer alan dokuz fetvadan biri İbn Kemal'e, kalan sekiz tanesi Ebüssuûd Efendi'ye aittir.

Ebüssuûd Efendi'nin arazi hukuku alanındaki bu çalışmaları, bazı araştırmacılarca örfî hukukun ön plana çıkarılıp şer'î hukukun geri plana itilmesi olarak değerlendirilmiştir. Ömer Lütfi Barkan bunların başında gelir. Bu değerlendirmede, İslâm hukukunun sos-

yal hayatı düzenleme biçimini dikkate almamanın etkisi vardır. İslâm hukuku, fethedilen toprakların hukukî statüsünü belirleme konusunda devlet başkasına takdir hakkı tanımıştır. Hz. Ömer devrinde Irak topraklarının gazilere ganimet olarak dağıtılmayıp mülkiyetinin devlette alıkonulması bu yetki çerçevesindedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti tarafından ziraat topraklarının büyük bir kısmının mîrî topraklar olarak düzenlenmesi, şer'î hukukun ikinci plana itilmesinin değil onun devlet başkanına tanımış olduğu yetkinin sonucudur. Girit'in fetihten sonra farklı bir statüye bağlanması ve İslâm hukuku hükümlerine uygun olarak mülk-harâcî toprak statüsünde düzenlenmesi, mîrî arazi statüsünde düzenlenen diğer toprakların İslâm hukukuna aykırı olarak tanzim edildiği ve bu tanzimle devlet başkanının İslâm hukukuna aykırı tasarruflarda bulunduğu anlamına gelmez. Girit'in stratejik konumu, tarım arazisi olarak çok önemli bir yer işgal etmemesi ve halkın Osmanlı idaresine bir an önce ısındırılması zarureti bu toprakların diğerlerinin aksine mülk-harâcî olarak düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Mîrî arazi sistemine karşı mülkî arazi sistemini savunan görüşlerin Ebüssuûd sonrası dönemde ağırlık kazanması da bu uygulamada etkili olmuş olabilir.

Öte yandan Ebüssuûd Efendi, sadece mîrî arazi sisteminin esaslarını mer'î İslâm-Osmanlı hukuku çerçevesinde belirlemekle yetinmemiş, çift akçesi, ondalık, dönüm akçesi ve benzeri vergilerin hangi dinî-hukukî esaslara dayandığını ortaya koymak için öşürle ilgili bir risâle kaleme almıştır.

Tefsir İlmindeki Yeri. Osmanlı döneminde yetişen tefsir âlimlerinin çoğu Kur'an'ın tamamını tefsir etmeyip daha önce yazılan tefsirlere hâşiye veya ta'lik yazmakla yetinmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in bütününü tefsir edenlerin başında yer alan Ebüssuûd Efendi'nin "sultânü'l-müfessirîn, hatibü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn" gibi unvanları onun tefsir ilmindeki yerini belirlemesi bakımından önemlidir. Arapça olarak kaleme aldığı ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu *İrşâdû'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı eserinde Ebüssuûd Efendi Kur'an'ın Kur'an ve hadislerle tefsirine önem vermiş, esbâb-ı nüzûl, nesih, kıssalar, fikhî ve kelâmî meseleler, dil, kıraat, isrâiliyat, muhkem

Ebüssuûd
Efendi'nin
Budin
Kanunnâmesi'nin
başına
yazdığı
dibâce
(BA, TTD,
nr. 449 [987], s. 2)

ve müteşâbih gibi konular üzerinde durmuştur. Şiirle istihâd yolunu kullanmış, belâgat ve i'câz, âyetler arasındaki münasebetler gibi tefsir ilminin inceliklerini ele almıştır. Ehl-i sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı kalması, zekâ ürünü buluşlarının çokluğu, âyetler arasındaki tenâsübün mükemmel şekilde incelenip açıklanmış olması sebebiyle onun eserinin Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* adlı tefsirlerinden daha üstün olduğunu söyleyenler de vardır. Esasen Ebüssuûd Efendi de Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerine hayranlık duyduğunu belirtmiş ve bu iki eserle Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb* ve Nesefî'nin *el-Medârik*'inden geniş ölçüde faydalanmıştır (geniş bilgi için bk. İRŞÂDÜ'L-AKLÎ's-SELİM).

Eserleri. A) Tefsir. 1. İrşâdü'l-'aklî's-selîm*. Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan eser sekiz cilt (İstanbul 1294, 1307, 1308; Kahire 1284, 1307, 1308, 1324), üç cilt (Kahire 1347), iki cilt (Kahire 1275) ve beş cilt (Riyad 1974) halinde olmak üzere çeşitli zamanlarda basılmıştır. **2. Ma'âkîdüt-tarraf fi evvelî sûreti'l-Feth minel-Keşşâf.** Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinin Feth sûresiyle ilgili bölümünün hâşiyesidir (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5374/4, vr. 146-154, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035/3, vr. 20-26, Lâleli, nr. 3711, vr. 41-46; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025). **3. Tefsîru sûreti'l-Furkân** (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1026/3, vr. 20-49). **4. Tefsîru sûreti'l-Mû'mînîn** (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1026/4, vr. 50-83). **5. Risâle fi bahşi imânî'l-Fir'avn.** Firavun'un imanı ile ilgili olup son nefesinde iman eden kimsenin imanının sahih olduğunu söyleyen âlimlere karşı yazdığı bir reddiyedir (Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Sultan, nr. 930).

B) Hukuk. 1. Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi*. İstanbul kütüphanelerinde Ebüssuûd Efendi'ye nisbet edilen fetvaların derlenmesiyle meydana gelmiş birçok fetva mecmuası vardır (yazma nüshaları için bk. Atsız, s. 28-33; Düzdağ, s. 27). M. Ertuğrul Düzdağ, Millet (Ali Emîrî, nr. 80) ve Beyazıt Devlet (nr. 2757) kütüphanelerinde bulunan Ebüssuûd Efendi'ye ait iki fetva mecmuasını yeniden düzenleyerek yayımlamıştır (İstanbul 1972, 1983). **2. Ma'rûzât*.** Ebüssuûd Efendi'nin Kanûnî Sultan Süleyman'a arz etmiş olduğu fetvalardır. Padişahın iradesi alındığı için kadıları bağlayan ve uyulması

mecburi hale gelen bu fetvalar, muhtemelen Ebüssuûd Efendi'nin ölümünden sonra Şeyhülislâm Hâmid Efendi tarafından toplanarak II. Selim'e yeniden arzedilmiş ve uzun yıllar mahkemelerde yürürlükte kalmıştır. *Millî Tettebbûlar Mecmuası*'nda eksik bir nüshası neşredilen eserin (II, 337-348) daha tam bir nüshası Almanca tercümesiyle birlikte Paul Horster (*Zur Anwendung des Islamischen Rechts im 16. Jahrhundert*, Stuttgart 1935) ve Ahmet Akgündüz tarafından (*Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 35-75) yayımlanmıştır. **3. Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvâlar.** *Kânunnâme, Kânûnû'l-muâmelât* adlarıyla da kaydedilen bu eser, Ebüssuûd Efendi'nin Osmanlı mirî arazi hukukunun teminini teşkil eden on kadar uzun fetvası veya bu fetvaların mukaddimesini teşkil ettiği "kânûn-ı cedîd" nüshalarıdır. Tamamı Ahmet Akgündüz tarafından neşredilmiştir (*Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 78-91). **4. Risâle fi vakfi'l-menkûl ve'n-nukûd.** *Mevkûfû'l-'ukûl fi vakfi'l-menkûl* veya *Risâle fi cevâzi vakfi'n-nukûd* gibi adlarla da anılan bu Arapça risâlede taşınır malların ve paranın vakfedilmesi konusu ele alınmıştır. Risâle İstanbul'da tarihsiz ve taşbasması olarak yayımlanmıştır (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177/13, vr. 133-142, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 477/2, Şehid Ali Paşa, nr. 2830/15, vr. 61-64, İbrâhim Efendi, nr. 372, vr. 20-32, Yenica mi, nr. 126, vr. 192-206; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2139, vr. 59-66). Bu eserin *Para Vakfı ile Alâkalı Risâle ve Fetvâlar* adlı Türkçe bir nüshası daha vardır (Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 449/12, vr. 105^b-119^b). **5. Bidâ'atû'l-kâdî li-ihtiyâcihi fi'l-mustaḥbel ve'l-mâzî.** Osmanlı kadılarının uyması gereken usul ve erkânı anlatan önemli bir risâledir (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711, vr. 30-39; Hacı Mahmud Efendi, nr. 6314, vr. 31-44). **6. Fetâvâ Kâtiblerine Tenbih.** Fetva müsevvidlerinin uyması gereken kurallarla ilgili bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 656/53, vr. 246). **7. el-Fetva'l-müteallika bi-beyânî'l-vaktî'l-mu'tebere li'l-hasâd ve istihkâki'l-galât.** Osmanlı hukukunda araziden alınan ürünlerin hasat vakitleriyle vergi tahsil zamanlarını anlatan ve daha sonra kanunnâmelerin temel kaynağı haline gelen bir fetvanın hem Arapça'sı hem de Türkçe'si mevcuttur (Süleyma-

niye Ktp., Reşid Efendi, nr. 11.152/32, vr. 163-167; nr. 1036/21, vr. 181-183; 1036/6, vr. 41-42). **8. Gamezâtü'l-meliḥ fi evvelî mebahşi kaşri'l-'amm mine't-Telviḥ.** Hanefî hukukçusu Sadrüşşerîa Ubeydullah'ın *et-Tavzîḥ 'ale't-Tenkîḥ* adlı fıkıh usulüne dair eserine Seyyid Şerîf el-Cürcânî tarafından *et-Telviḥ* adıyla yapılan hâşiyeye Ebüssuûd Efendi tarafından yazılmış bir ta'likdir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 792; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025, vr. 20^b-25^a). **9. Şevâkıbü'l-enẓâr fi evâ'i-li Menâri'l-envâr.** Hanefî hukukçusu Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin usûl-i fıkha dair *Menâri'l-envâr* adlı eserinin ilk kısımlarının Arapça şerhidir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035/5, vr. 31-37; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025, vr. 11^b-18^a). **10. Ḥasmû'l-ḥilâf fi'l-mesh 'ale'l-ḥifâf.** Ebüssuûd Efendi'nin, oğlu Mustafa Çelebi için yazdığı mest üzerine mesh ile alâkalı bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 876/1, vr. 1-12; Şehid Ali Paşa, nr. 2795, vr. 95-97). **11. Risâle fi vakfi'l-arâzî ve ba'zî aḥkâmî'l-vakf.** Osmanlı arazi hukukunu, arazinin nasıl vakfedileceğini ve özellikle irsâdî vakıfları konu edinen bir risâledir. Bazı kütüphane kayıtlarına *Risâle fi takşîmî'l-arâzî* diye de geçen bu risâlenin Türkçe'si de vardır (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 156^b-158^a; Esad Efendi, nr. 3459/4, vr. 185-187, nr. 3785/19, vr. 116). **12. Risâle fi tescîli'l-evkâf.** Özellikle nakit para vakıflarının tesciliyle vakfının tamamlanmış olduğunu anlatmak için kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 835, vr. 7-17). **13. Risâle fi vakfi'l-tavâḥîn 'ale'l-arzî'l-mevkûfe li'l-ğayr.** Başkasına ait vakıf arazi üzerinde bulunan değirmenlerin vakıf yapıp yapılmayacağını tartışıldığı bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Yenica mi, nr. 376/4, vr. 155-165). **14. Öşür Hakkında Risâle.** Osmanlı vergi hukukunun şer'î esaslarını açıklayan bu risâle Ahmet Akgündüz tarafından neşredilmiştir (*Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 95-104). Ebüssuûd Efendi ayrıca Burhâneddin el-Mergînânî'nin meşhur eseri *el-Hidâye*'nin birçok bölümüne ta'lik ve hâşiyeler yazmıştır (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035, Şehid Ali Paşa, nr. 936/3, vr. 47-106, nr. 724/3, vr. 36; Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 706, vr. 9-13; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 299).

C) Dil ve Edebiyat. 1. Ğalaṭât-ı Ebüssu'ûd (Ğalaṭât-ı 'Avâm). *Risâle fi taş-*

hihi'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'n-nâs ve Saqatâtî'l-âvâm adlarıyla da kaydedilen bu risâle halk arasında yanlış kullanılan bazı kelimelere dairdir (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3755/2; Tırnovalı, nr. 1865/3; Reşid Efendi, nr. 1053, vr. 42-43; Şehid Ali Paşa, nr. 2768/3). Eser Mustafa Şevket tarafından şerh edilmiştir (İstanbul 1318). 2. *el-kaşîdetü'l-mîmiyye* (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3725, vr. 185-186; Şehid Ali Paşa, nr. 1390/11, vr. 181-186). Doksan küsur beyitten meydana gelen bu kasideye İzzeddin Abdülazîz ez-Zemzemî, Muslihuddîn-i Lârî ve Ümmüveledzâde'nin oğlu Ali Efendi nazîre, Abdurrahman Alemşah, Garsüddin Ahmed b. İbrâhîm el-Halebî ve Radiyyüddin Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî gibi âlimler şerh yazmışlardır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1347, 1919; Atâî, II, 170, 178, 259). 3. *el-kaşâ'idü'l-ârabîyye*. Ebüssuûd Efendi'nin çeşitli Arapça kasidelerini toplayan bir mecmuadır (yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3741/9, vr. 297-308; Hâlet Efendi, nr. 799/27, vr. 327-329). 4. *Kasîde fî risâi's-Sultân Süleymân*. Kanûnî'ye yazdığı Türkçe mersiye (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3507/2, vr. 8; Hacı Beşir Ağa, nr. 676/3, vr. 41-42). 5. *Münşeât-ı Ebüssuûd*. Ebüssuûd'un resmî mensur yazılarıdır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3291).

Ebüssuûd Efendi'nin ayrıca akaide dair *Risâle fî beyânî'l-kazâ ve'l-kader* (İstanbul 1764), tıbbâ dair *Risâle li-eclî't-tâûn* (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 416/10, vr. 180-189) adlı iki risâlesiyle Vezir Semiz Ali Paşa'nın arzusu üzerine kaleme aldığı duanın önemini anlatan, bir mukaddime ve yedi babdan meydana gelen bir dua mecmuası vardır. *Duânâme-i Ebüssuûd*, *Risâle fî ed'iyeti'l-me'sûre*, *Risâle-i Mergûbe* ve *Mecmûa-i Deavât* adlarıyla anılan bu eserde dualar sade bir dille Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1260, 1277, 1344).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebüssuûd Efendi, *Risâle fî vakfi'l-menkül ve'n-nukûd*, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 676, vr. 156^a-165^b; a.mlf., *Öşür Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, vr. 33^b-37^a; a.mlf., *İrşâdül-âklî's-selîm*, Kahire, ts., I, 4; *Ebüssuûd Efendi'nin Fetvası ve Çivîzâde'nin Reddiyesi*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 158^a-161^b; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, s. 131 vd.; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, II, 119-124; Birgivi, *es-Seyfû's-sârim fî 'ademi cevâzi vakfi'l-menkül ve'd-derâhim*,

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1581, vr. 218^b-249^b; Ayderûsî, *Târhu'n-nûri's-sâfir 'an aḥbârî'l-karnî'l-âşir*, Beyrut, ts., s. 215 vd.; Hisım Ali, *el-İkdu'l-manzûm fî zikri eḫdîl'r-Rûm*, Beyrut 1975, s. 440 vd.; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, Beyrut 1975, s. 206-207; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, I, 349-351; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 2604, vr. 19^a; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, tür.yer.; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 63, 71-78, 83, 88, 97-98, 170, 178, 183-188, 259, 275, 560; Peçuyul İbrâhîm, *Târih*, I, 55 vd.; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., nr. 5959, vr. 166^b vd.; *Keşfü'z-zunûn*, I, 509, 526; II, 898, 1347, 1480, 1826, 1919, 2036, 2040; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 401-402; Hezârfen, *Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân*, İSAM Ktp., nr. 11301, vr. 142^a; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih* (nşr. Ziya Kazıcı), İstanbul 1978, s. 23-24; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 81, 205; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 247; Âlûsî, *Rahu'l-me'ant*, XXVIII, 21; *Sicill-i Osmânî*, I, 169-170; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 376-386; Vâmik Şükrü, *Târîh-i Evkâf-ı Ümmet*, İÜ Hukuk Fakültesi Ktp., IV, 139, 178, 212, 229, 299, 314, 331, 356, 392, 393, 395, 397, 398, 403, 415, 416, 417, 422, 437, 489, 720; VI, 127, 516, 640, 658, 676, 741; VII, 382; *Mecmûa-i Âsâr*, İstanbul 1914, I, 401-402; Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, İstanbul 1927, s. 140 vd.; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1198, 1204; Danışmend, *Kronoloji*, II, 417-418; V, 114-115; Barkan, *Kanunlar*, s. XL-XLI; H. Ritter, *Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Yazmalar (Arapça)*, İstanbul 1945, s. 78 vd.; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 235; Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebüssuûd Bibliyografyası*, İstanbul 1967; Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara 1968; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 28-34; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 652-665; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 358 vd.; a.mlf., *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1990-93, I; IV; VI, tür.yer.; İsmail Safa Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteen Century* (doktora tezi, 1991), University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, tür.yer.; Suûd, "Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Merhumun Tercüme-i Hâli", *Beyânü'l-Hak*, sy. 42, İstanbul 1326, s. 931-933; sy. 43 (1328), s. 943-948; Yusuf Ziyâ Yörükân, "Bir Fetva Münasebetiyle Fetvâ Müessesesi-Ebüssuûd Efendi ve Sanı Saltuk", *AÜİFD*, I/2-3 (1952), s. 137 vd.; M. Tayyib Okıç, "Bir Tenkidin Tenkidi", a.y., II/2-3 (1953), s. 280 vd.; M. Tayyib Gökbiçin, "Ebüssuûd Fetvalarında ve XVI. Asır Şer'iyye Sicillâtında İsbât ve Şahâdet", *İTED*, III/3-4 (1976), s. 117-132; İsmail Cerrâhoğlu, "Ebüssuûd ve Tefsiri", *Diyanet Dergisi*, XIII/4, Ankara 1974, s. 195-203; Fahri Unan, "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçerisinde Ebüssuûd Efendi Ailesi", *TY*, XI/50 (1991), s. 25-29; Cavid Baysun, "Ebüssuûd Efendi", *İA*, IV, 92-99; J. Schacht, "Abu'l-Su'ûd", *EI²* (İng.), I, 152.

AHMET AKGÜNDÜZ

EBÜZZİYA, Velid

(1882-1945)

Gazeteci, yazar, matbaacı
ve yayıncı.

Temmuz 1882'de İstanbul'da doğdu. Ebüzzîyâ Mehmed Tevfik'in küçük oğludur. Tahsiline Bakırköy'de Behram Ağa İlkokulu'nda başladı (1891-1892), oradan Mekteb-i Sultânî'ye geçti (1893-1894). Babasının ve aynı okulun son sınıfındaki ağabeyi Talha'nın Konya'ya sürgün edilmeleri üzerine okuldan uzaklaştırılarak göz hapsine alındı (Nisan 1900). Beş yıl kadar süren bu hapis müddetinde geceleri duvardan atlayarak evlerinin bitişindeki Fransız Frerler Mektebi'ne devam etmek suretiyle Fransızca'sını ilereletti. Bir yandan da babasının Konya'dan mektupla verdiği edebiyat ve dil derslerini sürdürdü; kendi gayretiyle Arapça, Farsça ve Almanca öğrendi. Göz hapsinin son bulması üzerine tekrar Mekteb-i Sultânî'ye devam etmek istediye de buna izin verilmeyince lise tahsilini Bakırköy'deki Fransız Saint Benoit Mektebi'nde tamamladı. Daha sonra İstanbul Dârülfünunu Hukuk Mektebi'ne girdi.

II. Meşrutîyet'in ilânı ile çıkarılan umumi af üzerine babasıyla ağabeyi sürgünden dönüp Ebüzzîya Matbaası'nı yeniden kurma hazırlığı içinde iken Velid de mütercim olarak Düyûn-ı Umûmiyye'ye girdi, bu arada Hukuk Mektebi'ni tamamlayarak doktora yapmak üzere Paris'e gitti (Kasım 1910). Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk doktorası yaparken bir taraftan da Sciences Politiques'e devam etti. İstanbul'a döndüğünde babasının çıkarmakta olduğu *Yeni Tasvîr-i Efkar* gazetesinde çalışabilmek için o devrin önde gelen Fransız gazetelerinden *Le Temps* ve *Le Figaro*'da stajyer muhabir olarak çalıştı. Bu arada Sciences Politiques'ten mezun oldu, ancak dokto-

Velid
Ebüzzîya